

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДІАГНОСТИЧНИХ УМІНЬ УЧИТЕЛЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В умовах оновлення й реформування навчально-виховного процесу сучасної школи, здійснення особистісно орієнтованого підходу до формування особистості вагомим значенням набуває проблема використання педагогічної діагностики. Актуальність порушеної проблеми очевидна, тому що для створення життєтворчого навчального середовища сучасному вчителю необхідно не лише досконало володіти знаннями свого предмета, прийомами педагогічної майстерності, але й знаннями особистісних характеристик кожної дитини, володіти методами її вивчення, мати сформовану систему діагностичних знань і вмінь.

Проаналізувавши праці сучасних учених (К. Інгенкамп, В. Бондар, В. Беспалько, І. Булах, Є. Бондаревська, А. Кочетов, Н. Монахов, М. Шимова, Б. Бітінас, Г. Маркелова, І. Підласий), пов'язаних з дослідженням проблеми педагогічної діагностики, ми дійшли висновку, що вона забезпечує науковий підхід до організації навчально-виховної діяльності в сучасній школі, слугує покращенню навчального процесу, дозволяє шляхом вивчення особистості дитини визначати реальні педагогічні завдання та шляхи їх реалізації, створювати оптимальні умови навчання і виховання для кожного учня з метою розвитку його індивідуальних здібностей. Педагогічна діагностика створює комплексну орієнтацію в загальній системі педагогічної роботи і сприяє вирішенню таких основних завдань, як: визначення прогалин у навчанні школярів; внутрішньої та зовнішньої корекцій процесів навчання та виховання; планування наступних етапів навчально-виховного процесу; мотивації навчальної діяльності; вироблення єдиних педагогічних позицій; виявлення та вивчення зовнішніх обставин життя дитини; підвищення ефективності виховного впливу на основі об'єктивних відомостей про учнів, створення оптимальних умов з метою розвитку їх індивідуальних здібностей. Зазначені попередньо завдання вирішуються комплексно, водночас педагогічна діагностика пронизує всі етапи навчально-виховного процесу, виступаючи важливою складовою професійної діяльності вчителя. Вона здійснюється за допомогою системи взаємодоповнювальних методів, які інтегруються в логіку професійної діяльності. Серед них виділяємо *сувороформалізовані*, які за своєю природою тяжіють до комп'ютерних варіантів інтерпретації отриманої інформації. Однак, під час використання лише цих методів великий пласт інформації про дітей відсіюється, тому необхідно використовувати також *малоформалізовані* методи діагностики.

До критеріїв, за якими можна визначити якість педагогічної діяльності вчителя, можна віднести такі, як: правильна постановка завдань роботи з дітьми в певних умовах; вибір змісту і методів впливу на них; витрачений час і сили вчителя; активність учнів у навчально-виховному процесі; зміна рівня навченості і вихованості; рівня розвитку дітей і педагогічної майстерності

вчителя; зв'язок виховних заходів із загальною системою навчання і виховання у школі. В основі вибору цих критеріїв лежить педагогічна діагностика. Для того, щоб навчально-виховні завдання були реальними, їх треба поставити діагностично. Це означає, що будь-яка якість дитини має бути описана (для того, щоб одну якість відрізнити від іншої). Повинні бути також єдиними і шкали вимірювання, і, відповідно, адекватний інструментарій їхнього вимірювання.

Таким чином, педагогічну діагностику можна визначити як важливу складову частину професійної діяльності вчителя, що проводиться поетапно і систематично з метою визначення психолого-педагогічного стану учнів для оптимальної організації навчально-виховного процесу, під час якого використовуються як сувороформалізовані, так і малоформалізовані методи дослідження.

Оскільки і учень, і вчитель змінюються, то для вчителя діагностика учня перетворюється в діагностику їхнього спільного руху від однієї педагогічної мети до іншої, тому для вчителя діагностика, що має на меті формування особистості учня, починає виконувати відразу дві ролі: за її допомогою простежується результативність роботи учня та вчителя, і також вона із інструмента пізнання перетворюється в інструмент формування. Цим педагогічна діагностика відрізняється від діагностики в медицині. У цьому контексті варто визначити функції педагогічної діагностики, що забезпечують її об'єктивний і незалежний характер, які необхідно формувати і розвивати у процесі професійної діяльності. У сучасних умовах функціонування навчально-виховного процесу необхідно особливу увагу звернути на основні функції педагогічної діагностики, які допоможуть сформувати у вчителя відповідні діагностичні вміння та навички. Ми виокремлюємо такі:

1. *Функція зворотнього зв'язку.* Не контролюючи своїх дій, вчитель втрачає можливість управляти процесом формування особистості, тому йому необхідні відомості, які дозволили б орієнтуватися на досягнення оптимального варіанту педагогічного рішення.

2. *Оцінювальна функція,* що базується на порівнянні досягнутих результатів із критеріями і показниками, що вважаються еталоном результативності.

3. *Мотиваційно-спонукальна функція.* Діагностику педагогічного процесу неможливо відірвати від реального шкільного життя, у процесі діагностування вчителю необхідно не тільки отримати інформацію про учнів, але й активно включитися в їхню реальну діяльність.

4. *Комунікативна функція.* Будь-яке міжособистісне спілкування базується на знанні тих людей, через яких це спілкування відбувається.

5. *Конструктивна функція.* Виконання цієї функції стає можливим за умови, коли діагностика визначає індивідуальні можливості учнів та учителя у процесі їхньої взаємодії, а також у процесі досягнення виховного результату.

6. *Інформаційна функція.* Результати педагогічної діагностики цікаві та важливі для вчителів, які беруть участь у формуванні особистості конкретного учня, як для самих учнів, так і для їх батьків, тому всі вони повинні бути ознайомлені з результатами діагностики.

7. *Прогностична функція.* Будь-який діагноз має на увазі прогнозування – визначення перспективи розвитку об'єкта, що діагностується.

Отже, орієнтир на розвиток особистості учня не тільки викликає та посилює інтерес до його вивчення, але стає необхідним у роботі вчителя. В центрі уваги – дитина, рівень і особливості її розвитку, знаючи які можна вибудовувати індивідуально-визначене навчання, створювати сприятливі для цього умови. Цієї допомоги діти потребують в першу чергу.

Вивчення дитини відбувається за двома рівнями: чуттєвому (сприйняття) і логічному (поняття про іншу людину як особистість). Знання духовного світу школяра базується не на розмежуванні, а на органічному зв'язку неформальних (інтуїтивних) знань із психолого-педагогічними даними про індивідуальний розвиток дитини. Наукові знання базуються на поелементній характеристиці різноманітних психічних процесів і станів. Інтуїтивні (безпосередні) знання цілісно характеризують особистість школяра. Правильне розв'язання протиріччя між інтуїтивними та науковими знаннями веде до загальної характеристики уявлень про особливості розвитку дитини. Синтез цих знань дозволяє оцінювати не лише окремі відомості про учня, а, об'єднавши їх, побачити особистість в цілому, в єдності його позитивних і негативних рис. Характер вивчення вчителем особистості школяра набуває особливої ваги, оскільки визначає позицію і роль цієї дитини в класному колективі, форми його самовираження та рівень самооцінки.

Зміст, обсяг, глибина, структура і ступінь довіри, диференційованого сприйняття і розуміння учня багато в чому залежать від індивідуальних та особистісних рис учителя. Чим вищий його інтелектуальний розвиток і загальна культура, тим повніше він зможе вивчити та зрозуміти учня. У дослідженнях відомих науковців О.О. Бодальова, А.Г. Ковальова та інших аналізується зв'язок між складністю уявлень людини про себе і багатозначністю відображення нею індивідуальних та особистісних рис інших людей [1, 16].

Для здійснення у навчально-виховному процесі професійної діяльності з використанням педагогічної діагностики вчителю необхідно володіти *системою діагностичних умінь*, в якій ми виділяємо такі групи:

- уміння діагностувати індивідуально-психологічні особливості розвитку особистості молодшого школяра, необхідні для вирішення профорієнтаційних завдань;
- уміння діагностувати рівень соціального та загального фізичного розвитку школяра;
- уміння діагностувати виховні можливості класного колективу і виховний потенціал сім'ї. Це система спеціальних професійно-діагностичних умінь учителя-вихователя виділена на основі того, що об'єктами педагогічної діагностики є об'єкти діяльності вчителя (загальний фізичний і психічний розвиток дитини, а також розвиток його соціальних якостей), джерела впливу на об'єкт (виховні можливості класного колективу, виховний потенціал сім'ї).

Перша група вмінь передбачає у своєму складі вміння діагностувати рівень розвитку просторового, математичного, логічного мислення школяра, його слухової та зорової пам'яті, математичних здібностей, словникового

запасу; вміння діагностувати професійні нахили і професійні інтереси школярів. Як вважає І.П. Підласий, набір цих умінь не випадковий. Він підібраний таким чином, щоб ці вміння були необхідними і достатніми для визначення природних здібностей, творчих обдарувань і розв'язання педагогом профорієнтаційних завдань у класі в ставленні до кожного вихованця [3, 126].

До другої групи вмінь учителя ми включаємо вміння діагностувати рівень розвитку соціальних якостей школярів: патріотизм, товариськість, повагу до старших, доброту, чесність, працелюбність, дисциплінованість, бережливість, допитливість, прагнення бути сильним, спритним і загартованим.

Третя група вмінь учителя представляє в своєму комплексі вміння діагностувати загальний фізичний розвиток учнів. До неї ми включаємо вміння діагностувати такі їх показники, як силові, швидкісні, швидкісно-силові, координаційні, а також витривалість і гнучкість.

Четверта група – вміння діагностувати виховні можливості класного колективу – містить уміння діагностувати характер стосунків між учнями, соціально-психологічний клімат в класному колективі.

П'ята група – вміння діагностувати виховний потенціал сім'ї школяра – включає вміння досліджувати такі його компоненти, як розуміння батьками мети і завдань виховання дітей у сім'ї, рівень педагогічної культури сім'ї, вміння використовувати на практиці методи і засоби виховання, відповідальність батьків за виховання дітей, їх приклад і авторитет, характер внутрісімейних взаємин, узгодженість дій сім'ї та школи.

Охарактеризована система професійно-діагностичних умінь учителя-вихователя реалізується в процесі проведення діагностичних досліджень. У його загальній структурі ми виділяємо такі компоненти, як: загальні принципи дослідження, вимоги, якими необхідно керуватися під час організації педагогічного діагностування. Ці принципи витікають із загальних закономірностей виховання, а саме:

– *Принцип відповідності педагогічної діагностики рівню розвитку науки.* Відповідно до цього принципу необхідно застосувати тільки такі методи вивчення дітей, які апробовані в науці і дають найбільш об'єктивну точну інформацію.

– *Принцип цілеспрямованості діагностики,* згідно з яким необхідно чітко виділяти і вивчати основні її об'єкти.

– *Принцип цілісного вивчення педагогічного явища або процесу.* За законами науки, не розділивши цілого на частини, не можна вивчати ціле. Однак, дослідивши тільки окремі частини, не можна робити висновки про ціле. Всі частини необхідно вивчати в системі. Всі об'єкти педагогічного діагностування необхідно розглядати як цілісну систему, що складається з взаємозв'язаних компонентів.

– *Принцип комплексного використання методів діагностики.* Це означає, що необхідно охопити якомога більше зв'язків педагогічного процесу, перевірити один і той же факт різними методами, втілювати філософський, логічний і психолого-педагогічний аналіз отриманих даних діагностики і тільки потім оформляти діагностичний висновок.

– *Принцип об'єктивності результатів педагогічної діагностики.* Він

пов'язаний з тим, що в педагогіці діють багато суб'єктивних чинників. Педагогічна діагностика не допускає суб'єктивізму, тому цей принцип вимагає об'єктивних методів і засобів дослідження, перевірки кожного факту різними методами, уточнення отриманого фактичного матеріалу, фіксацію всіх проявів особистості, а не тільки тих, які свідчать про позитивні результати, порівняння власних даних з даними інших дослідників.

– *Принцип єдності вивчення і виховання дитини*, згідно з яким необхідно всебічне врахування результатів вивчення учнів у плануванні, організації та оптимізації навчально-виховного процесу.

– *Принцип одночасного вивчення колективу та особистості*.

– *Принцип вивчення педагогічних явищ у динаміці*, тобто в зміні, розвитку. Згідно з цим принципом вивчення колективу й конкретної особистості є постійним процесом, так як безперервним є і сам навчально-виховний процес, і розвиток дітей.

Для постановки і реалізації мети, завдань навчання і виховання процес вивчення особистості школярів повинен проходити відповідно до вимог, які визначаються основними принципами діагностичного дослідження, конкретними умовами навчально-виховного процесу:

– першочергове планування роботи щодо вивчення особистості дітей. Ця робота повинна бути систематичною, цілеспрямованою, комплексною, щоб вона охопила всі основні якості та риси особистості учня;

– оцінка результатів діагностики загального розвитку того чи іншого учня відбувається не шляхом їхнього порівняння з будь-якими нормами, а шляхом співставлення їх з результатами попередніх діагностичних методик того ж учня з метою виявлення характеру і розміру його руху під час розвитку. Оцінюються також зусилля самого учня у навчальній діяльності та самовихованні;

– вивчення особистості учня, процесу його психічного розвитку повинно відбуватися впродовж усіх років навчання. У шкільному віці у психіці та поведінці дітей відбуваються багатогранні зміни. Про кожну з них учитель повинен своєчасно дізнаватись, інакше думка про учня, яка склалась під час першої зустрічі, збережеться надовго, незважаючи на зміни в його поведінці;

– діагностика повинна виявляти не тільки актуальний рівень розвитку тієї чи іншої індивідуальної особливості школяра, але і «зону найближчого розвитку»;

– вивчення особистості повинно бути спрямовано на постановку і вирішення педагогічних завдань. Тому кожна методика вивчення психічних особливостей учня повинна добиратися із врахуванням навчальних і виховних завдань, що реалізуються;

– педагогічний оптимізм. На знанні та врахуванні одних недоліків школяра неможливо досягти високих результатів. Важливо шукати і враховувати його переваги, хоча б потенційні;

– комплексність вивчення особистості дитини, яка повинна охоплювати всі найголовніші риси розвитку дитини;

– вивчення особливостей і умов навчально-виховного процесу.

До вимог, які ставляться до проведення діагностичних процедур,

відносяться такі:

- особлива увага до дитини, обов'язкова її згода, відсутність тиску на учнів;
- побудова педагогічної діагностики на спільній діяльності та взаємодопомозі вчителя учням;
- перед проведенням діагностичних процедур усі учні повинні бути морально і психологічно підготовлені до того, щоб результати діагностики сприймати спокійно та об'єктивно;
- під час проведення діагностичних процедур необхідно виключити будь-які сторонні впливи чи взаємозв'язок між учнями, тому при тестуванні потрібно, щоб учні сиділи за окремими партами;
- робота з тестами, анкетами повинна проводитися в абсолютній тиші.

Виконання цих організаційно-педагогічних вимог під час проведення діагностичних процедур важлива як для дослідника, так і для учня. Вони спрямовані на доброзичливе ставлення дітей до вчителя, що сприяє об'єктивним відповідям учнів. І, навпаки, недотримання перерахованих вимог може відобразитися на відповідях дітей, в результаті чого можна отримати необ'єктивні діагностичні результати.

Наступним компонентом у структурі діагностичного дослідження є такі рівні педагогічної діагностики:

1. *Компонентна діагностика* – її вихідний рівень. Вона має низьку практичну віддачу через те, що в її основі лежить інтуїція і досвід. Описувальна функція педагогічного моделювання при компонентній діагностиці – окремі прояви і показники індивідуальних особливостей дитини, окремі характеристики педагогічного впливу. Методи дослідження компонентної діагностики – зрізи окремих компонентів досліджуваного об'єкта.

2. *Структурна діагностика*. Використовуючи її, вчитель від стану окремих компонентів педагогічного процесу переходить до встановлення зв'язків між ними, тобто на цьому рівні визначається структура процесу. Відповідно ми отримуємо можливість висувати гіпотези, що виявляють різні ступені залежності між окремими компонентами чи характеристиками. Розроблена на цьому рівні педагогічна система включає скорочену кількість параметрів. Структурна діагностика ближча до практичного використання через достовірний короткотерміновий прогноз, але в передбаченні тут велике місце займає інтуїція.

Описувальна функція педагогічного моделювання цього рівня діагностики – зв'язки між окремими частинами процесу чи окремими проявами особистості, що формується, створення теоретичних моделей. Методи дослідження структурної діагностики – зрізи за декількома компонентами.

3. *Системна діагностика*. Цей рівень дозволяє визначити функції окремих сторін педагогічного процесу як цілісного системного явища, а також функції розвитку цього процесу. Тут не тільки встановлюється повна картина зв'язків між окремими компонентами, але і ставиться завдання щодо виявлення взаємозв'язків різних педагогічних підсистем. Системна діагностика дозволяє визначити різні зони розвитку особистості учнів і перспективи педагогічного процесу. Описувальна функція педагогічного моделювання цього рівня

діагностики – системи освіти і виховання, виявлення сутнісних внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Методи дослідження системної діагностики – експериментальні ситуації, генетичний метод.

На всіх рівнях педагогічна діагностика виконує певну функцію, достатню для досягнення обмежених цілей. Вибір рівнів діагностики залежить від того, який результат хоче отримати вчитель, які завдання він вирішує. Наприклад, перераховані вище групи професійно-діагностичних умінь відносяться за своїм рівнем діагностування до структурної діагностики. Ми, розділяючи точку зору В.Г. Максимова, вважаємо, що дані цих діагностик достатні для складання діагностичного висновку на рівні системної діагностики. Уміння на цьому рівні можуть бути подані одним інтегральним умінням робити за даними компонентної і структурної діагностики науково обґрунтований висновок про функціонування педагогічної системи в часі, що існує в конкретному, класі (школі) системи освіти і виховання, перспективах педагогічного процесу, правильності обраних засобів і шляхів досягнення.

Таким чином, вивчивши історію виникнення і становлення педагогічної діагностики, проаналізувавши різні підходи до визначення її сутності сучасними дослідниками, ми визначили функції, принципи діагностичного дослідження, а також вимоги, які висуваються для проведення діагностичних процедур, рівні педагогічної діагностики, систему діагностичних умінь виділили структуру професійної діяльності учителя з використанням педагогічної діагностики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодалёв А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
2. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
3. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів. – К.: Україна, 1998. – 331 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис. – С. 110-120.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. – М., 1982. – 119 с.